

ПЕРСОНІФІКОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У статті проаналізовано поняття «персоніфікації», виявлено персоніфіковані фразеологізми з лексикографічних джерел та скласифіковано їх за моделями. Ключові слова: фразеологізм, метафора, персоніфікація. This paper examines the concept of "personification". The phraseological units from lexicographical sources were found and were classified them by their models. Key words: phraseological units, metaphor, personification.

На сьогодні одним зі шляхів дослідження системності лексики є виділення в ній окремих тематичних, лексико-семантичних груп і визначення їхньої внутрішньої організації та зовнішніх зв'язків, а у зв'язку з цим – розуміння етнокультурної специфіки мовленнєвої поведінки мовців. З лексикою української мови нерозривно пов'язана й фразеологія. Адже слова в мові вживаються не ізольовано, а в реченні, утворюючи іноді стійкі сполучення слів, що сприймаються як єдине ціле, тобто як певний мовний зворот. Означаючи, таким чином,

_____ Розділ II. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць

певні предметні поняття, дії, якості, стани та інше, фразеологічні звороти збагачують наше уявлення про навколишню дійсність, відчутно поповнюють словниковий склад мови. Ставили й активно досліджували ці та інші питання у галузі фразеології такі вчені: семантика знайшла своє висвітлення в працях Л. А. Булаховського, Н. А. Москаленко, Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, Л. А. Юрчук, Л. Г. Боярової; стилістичний план фразеологічних одиниць цікавив М. А. Жовтобрюха, Г. П. Їжакевич, Д. Х. Баранника, П. П. Плюща, І. К. Білодіда, Р. П. Зорівчак (у зв'язку з перекладами), І. С. Гнатюк; історія, етимологія й становлення фразеологічних одиниць – Л. І. Коломієць, А. В. Майборода, Ф. П. Медведєва, Л. Г. Скрипник, О. С. Юрченка, М. Т. Демського, В. С. Калашника, В. Д. Ужченка; діалектологічна фразеологія української мови опрацьовувалася Н. Д. Бабич, А. П. Грищенком, М. Т. Доленком, П. С. Дудиком, М. М. Корзонюком, А. О. Івченком. Проте не можна стверджувати, що нині вже достатньо вивчені всі аспекти фразеології. Тому метою нашої статті є: виявити і класифікувати фразеологізми української мови на позначення явищ персоніфікації. На сьогодні розрізняють різні типи переносних значень слів, серед яких значне місце належить метафорі. Метафора (грец. *metaphora* – перенесення) – 1) троп поетичного мовлення; 2) тип переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності тих або інших ознак [3, с. 119 – 120]. В основі метафоричного перенесення лежить подібність за кольором (сріблиться річка, бронзова засмага), формою (мереживо гілок, павутиння доріг), розміром (крапля надії, море радості), місцем (ніс корабля), динамічністю (спалах ентузіазму, вибух ненависті), відчуттям дотику (шовкова трава, шорсткий голос), функцією (металеве перо, електролампа горить, рушниця стріляє), дією (ступає ніч ногами бурими), способом дії (навшпиньки підійшов вечір), наслідком дії (небо невмите, і заспані хвилі) тощо. Різновидом метафори є персоніфікація (прозопопея, уособлення) (від лат. *persona* – особа і *facere* – робити) – 1) уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню

довколишнього світу [2, с. 533]; 2) вид метафори: уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям, олюднення їх (уособлення – оживлення їх) [4]; 3) наділення складних галюцинаторних образів властивостями конкретних осіб [5]; 4) вид метафори, троп, що полягає в перенесенні ознак і властивостей людини на предмети, явища природи, абстрактні поняття, на тварин [1, с. 689]. Як гносеологічне явище уособлення виникло в загальних рамках анімалістичних уявлень людини про світ. Воно широко представлене в фольклорі (у казках, легендах діють персоніфіковані образи тварин, рослин, предметів неживої природи) та міфології (наприклад, зозуля як уособлення самотньої жінки, що оплакує чоловіка, коханого, брата). Значна роль персоніфікації зумовлена її роллю медіатора між архаїчним міфологічним і сучасним раціональним мисленням людини, посередника між космоцентричною і антропоцентричною моделями світу [5]. Діалог двох поданих моделей світу впливає на визначення персоніфікації: 1) як перенесення людських ознак і властивостей на феномени світу живої і неживої природи – панпсихізм [5], наприклад: біда притисла – хто-небудь потрапив у тяжке, скрутне становище; вітер свистить у голові – про легковажну людину; доля скривдила – хто-небудь не має чогось, позбавлений чого-небудь; мороз іде поза шкірою – заціпеніти від страху; 2) як перенесення ознак і властивостей одних феноменів світу живої і одухотвореної природи на інші феномени світу природи, або панкосмізм (цей тип персоніфікацій включає перенесення ознак світу природи на людину) [5], наприклад: атмосфера розпалася – створилася напружена обстановка; дух в'яне – хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, у свої сили; світ зів'яв – хто-небудь втратив інтерес до життя, став байдужим до всього; серце в'яне – 1) хто-небудь переживає, непокоїться; 2) кого-небудь охоплює якесь почуття, хтось захоплюється кимсь, відчуває потяг до кого-небудь; 3) як метонімічне перенесення, або перенесення ознак і властивостей живого і одухотвореного за віссю частина-ціле, тобто за синекдохічною або власне-метонімічною

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

80

моделлю [5], наприклад: душа болить – хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; серце заговорило – у кого-небудь пробудилося почуття кохання; серце крається – хто-небудь дуже переживає, страждає; яйце курку вчить – недосвідчені повчають досвідчених, молодші старших. У першому і третьому випадках при перенесенні феномени наділяються даром мови, здатністю мислити, відчувати, демонструють схожість з людським тілом; у другому – даром спілкуватися іманентно можливостям панкосмічного світу, «незвичайними ознаками». У ході аналізу фактичного матеріалу ми зафіксували 260 персоніфікованих фразеологізми (джерелом дослідження були такі лексикографічні словники, а саме: «Фразеологічний словник» Батюка Н. О.; «Словник фразеологічних антонімів української мови» Калашника В. С., Колоїз Ж. В.; «Фразеологічний словник української мови: В 2-х т.» Удовиченка Г. М.; «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник»; «Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн.», укладений В. М. Білоноженко). Усі зафіксовані фразеологічні одиниці розподілено за поданими вище групами: 1) перенесення людських ознак і властивостей на феномени світу живої і неживої природи – панпсихізм (аж вага з грудей спала; апетит розбирає; безголов'я упало; біда достукується у двері; біда обсіла; біда притисла; вітер свистить у голові; вітер у кишнях свистить;

вода не освятиться; волосся на голові піднімається; ґедзь напав; ґедзь нападає; глузд за розум завернув; гнів бере; голова замакітрилася; голова йде обертом; гора з плечей звалилася; гора звалилася з плечей; грець візьме; ґрунт схитнувся під ногами; диво бере; діло покаже; діло стало; доля веде; доля впала; доля всміхається; доля занесла; доля скривдила; досада бере; дрижаки проймають; думка зародилася; думка мучить; думка посіла; думка утішить; думки в голові шибаються; думки обняли; думки обсіли; думки розбігаються; дух вийшов; дух у п'яти заліз; душа гнітиться; душа мліє; душа стала на місце; жаль бере, жаль бере за серце; жаль душу обійняв; жаль обняв; жаль узяв; живіт до спини прилип; зір біжить; зуб на зуб скаче; камінь давить душу; кишки марш грають; коли пам'ять не зраджує; кров бухнула до голови; кров заговорила; кров німіє; кров обізвалася; кров у жилах іграє; кров у жилах холоне; кров ударила в голову; кров шумує / зашумує в жилах; куди ноги несуть; куди очі поведуть; ледве ноги несуть; луна йде; мар'я обм'ярує; мороз іде поза шкірою; мороз поза плечима ходить; морозець пробіг по спині; наскочила коса на камінь; наче камінь скотився з душі; не лежить душа (до кого / чого); не твоя копа молотиться; небо дарувало; небо з'єднало; небо зласкавилася; небо не судило; небо одвернулося; небо пошле; небо судило; нетерплячка бере; ноги не слухають; ноги підломилися; одне око заглядає в друге; одур бере; оскома бере; острах бере; острах огортає; охота бере; очі бігають; очі блукають; очі грають; очі зайшли слізьми; очі метають іскри; очі на лоб лізуть; очі огонь крешуть; очі рогом полізли; очі розбігаються; очі стріляють; пам'ять зраджує; паски не посвятаються; піде діло; піде слава; побила лиха година; ребра ходять; рити очима землю; робота лежить; розпач бере; розум заморочується; руки не гуляють; руки не доходять / не дійшли; руки не підіймаються; руки не слухаються; руки опускаються / опустилися; самі ноги несуть; світ перевертом іде; світ перевертається / перевернувся; серце загупало; серце мре / завмерло; серце набігає; серце повертається / повернулося; серце прокидається / прокинулося; серце тремтить; серце чує / учуло; серце щемить / защемило; сказ нападає / напав; слина покотилася; слух запав; сльози давають; сміх бере; сон змагає; сон морить; сон налягає; сон не бере; сон не береться; сон не приходить; сон огортає; трясця вдарила; трясця носить; туман налягає на очі; тюрма плаче; хміль б'є у голову; хміль бродить у голові; хміль з голови вийшов; чутка запалася; чутка пройшла; чутка ходить; шкура труситься; щастя всміхається; язик не повертається; язик розв'язався; якщо пам'ять не заморилася) – усього 153 фразеологізми; 2) перенесення ознак і властивостей одних феноменів світу живої і одухотвореної природи на інші феномени світу природи, або панкосмізм (атмосфера розпалилася; бас увірветься; волосся стає дуба; вуха в'януть; гнів спалахнув; думка насувається; думки рояться; дух в'яне; дух росте вгору; дух у гору піднявся; душа бринить; душа горить; душа

Розділ II. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць

запалала; душа розцвіла; душа схолола; зір погас; небо ниспослало; ноги затрусилися; нутро горить; очі горять; розум в'яне; розум туманіє; розум тьмариться; світ зів'яв; світ не світає; світ розв'язався; серце в'яне; серце горить / запалало; серце сохне; серце тане; шкура тріщить; язик дубіє; язик заплітається; язик присох) – усього 34 фразеологізми; 3) метонімічне перенесення, або перенесення ознак і властивостей живого і одухотвореного за вісню частина-ціле, тобто за

синекдохічною або власне-метонімічною моделлю (біда навчить розуму; вуха насторожилися; вушка засміялися; голова крутиться; душа болить; душа приймає; душа радіє; душа рветься; душа чує; жаль проймає; жаль терзає душу; жах охоплює душу; життя висить на волосинці; зір не бачив; зір не сягає; злидні насіли; злидні посіли; злидні прикрутили; злидні присіли; зло бере; їжа не бере; кінці сходяться (не сходяться) докупи; копійка водиться; лихо обсіло; мова вернулася; надія ввійшла в серце; не їла душа часнику; нерви бринять; нестатки притисли; нетеча несе; нуд напав; око біжить (до кого / чого, куди); око впало; око спинилося; памороки забиваються; реви насіли; реготи беруть; світ клином зійшовся; світ не бачив; світ не чув; світ піднявся вгору; світ померк; серце варом обкипає / обкипіло; серце віщує; серце горнеться; серце заговорило; серце заграло; серце зачерствіло; серце крається; серце кров'ю обливається; серце не приймає; серце ниє / занило; серце падає / впало; серце прохололо; серце розбілося; серце стигне; серце стискається / стислося; слава укриває / увінчує; слово не розходиться з ділом; сльози киплять на очах; стіни дрижать; стіни мають вуха; тягар ліг на плечі; тягар упав з плечей; час не жде; час ударив; чого ліва нога забажає; чого лівій нозі забажається; чуби тріщать; шарики працюють; шматок не йде у горло; яйце курку вчить; як камінь ліг на душу) – усього 73 фразеологізми. Отже, під персоніфікацією, як різновидом метафори, розуміють не тільки «олюднення», а й узагалі «оживлення» реалій неживого світу, яке виникло в загальних рамках анімалістичних уявлень людини про світ. Фразеологічна ж одиниця унікальна як засіб об'єктивації життя етносу. Тому фразеологію цілком справедливо можна назвати дзеркалом життя народу, котра ще досить довгий час може бути невичерпним джерелом сучасних та майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА 1. Безпечний І. Теорія літератури / І. Безпечний. – Торонто: Молода Україна, 1984. – 304 с. 2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Nota bene). 3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с. 4. <http://www.slovyk.net> 5. <http://www.ukrlit.vn.ua>